

UNIVERSITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

PŘÍČINY PŘECHODU Z DEMOKRACIE DO TOTALITARISMU

AUTOR : Vladimír Mitić

VEDOUcí PRÁCE : Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.

PRAHA 2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracoval samostatně a uvedl veškeré použité prameny a literaturu

V Praze, 20. května 2006

V. Mitić
.....

Vladimír Mitić, IPS, IV. ročník

Obsah :

1. Úvod	str. 2
2. KSČ v politickém systému první republiky	str. 6
3. Vývoj v ČSR před parlamentními volbami	str. 9
4. Parlamentní volby roku 1946 a jejich důsledek	str. 13
5. Rok 1947 : Komunisté přechází do útoku	str. 15
6. Poslední měsíce demokracie	str. 25
7. Epilog	str. 30
8. Možnosti a prostředky zachování demokracie	str. 31
9. Závěr	str. 41
10. Summary	str. 48

Úvod

Tato práce bude zaměřena na analýzu příčin vedoucích k přeměně demokratického systému do totalitního režimu. Převážná část práce bude věnována vývoji v Československu po druhé světové válce. Při zpracovávání této tématické části budu postupovat v souvislém časovém sledu. První kapitola bude zaměřena na analýzu role Komunistické strany Československa v politickém životě první republiky. Obsahem následujících pěti kapitol bude vývoj v Československu po druhé světové válce. Rovněž se při této příležitosti pokusím nastínit vztahy mezi KSC a demokraticky orientovanými stranami, přičemž se budu zabývat četnými aférami, vyvolanými KSC za účelem zastrašování a oslabování politických oponentů. Zároveň se zaměřím na rozbor postojů komunistů a demokratických politiků k stěžejním politickým otázkám.

V poslední kapitole se budu zabývat podmínkami nezbytnými pro zachování demokratického politického systému. Dále bude tato kapitola zaměřena na rozbor příčin vzniku a úspěchu totalitního hnutí, přičemž se budu věnovat také jednomu z nejdůležitějších nástrojů, použitých totalitním hnutím na jeho cestě k moci, který je zároveň metodou politického jednání hnutí, přímé demokratické akci.

Pokusím se také o analýzu podmínek nezbytných k tomu, aby politická strana byla označena za stranu hlásící se k demokracii. Rovněž se v této kapitole zmíním o příčinách rozpadu demokratického systému. V závěru kapitoly se budu zabývat možnostmi zachování demokracie, stejně jako prostředky potřebnými k dosažení tohoto cíle, a také způsoby, jak zabránit možnému zneužití moci ze strany vládnoucího uskupení.

Z publikací, které byly použity při zpracovávání této práce, bych chtěl vyzdvihnout knihu Jacquesa Rupnika „Dějiny Komunistické strany Československa : od počátků do převzetí moci“, ze které jsem čerpal především při zpracovávání první kapitoly. Autor se v této knize snaží o vyličení vývoje v KSČ a její postavení v politickém systému první republiky. Dále bych, co se týče té části práce, která je zaměřena na analýzu vývoje v Československu, chtěl poukázat na publikace Karla Kaplana, zejména knihu „Pět kapitol o únoru“. Tato kniha je významná tím, že detailně rozebírá situaci v jednotlivých politických stranách po volbách z roku 1946, a zároveň se zabývá aktivitou KSČ směrem k ostatním stranám.

Při líčení událostí, které vedly k pádu československé demokracie, však budu většinou vycházet z pamětí klíčových aktérů tehdejšího československého politického života, zejména Prokopa Drtiny, který se z funkce ministra spravedlnosti účastnil mnoha jednání, která pro budoucnost demokracie v Československu byla klíčová, či sám byl častým terčem útoků ze strany komunistů a to části jeho pamětí, nazvaných „Československo můj osud“, týkajících se roku 1947 a přelomových událostí roku 1948. Tato část jeho pamětí je přínosná proto, že jako jedna z významných postav působících na politické scéně měl Prokop Drtina o klíčových událostech poměrně široký přehled.

Z dalších děl bych se chtěl zmínit o pamětech jiných významných nekomunistických politiků, a sice třetí části publikace „Politické vzpomínky“ Ladislava Feierabenda, a knize Huberta Ripky, která česky vyšla pod názvem „Únorová tragédie“. Rovněž bych chtěl zmínit publikaci „Košický vládní program“ od Jiřího Grospiče. Tato publikace, jelikož je poplatná duchu doby, kdy byla sestavena, sedmdesátých let, je plná komunistických formulací. Přes výraznou ideologickou zaměřenost je tato kniha významná proto, že odkrývá plány KSČ totálně ovládnout a přeměnit společnost.

Co se týče poslední kapitoly této práce, napřed bych se chtěl zmínit o knize Hannah Arendtové „Původ totalitarismu“, zejména třetí části této knihy, věnované problematice totalitarismu. V této části své publikace, která je jedním z klasických děl politické filosofie, autorka výstižně charakterizuje povahu totalitního hnutí, a dále popisuje charakter mas, které jsou pro politický úspěch totalitního hnutí klíčové.

Z publikací, které byly použity při zpracovávání této kapitoly, bych chtěl poukázat také na dílo Raymonda Arona „Demokracie a totalitarismus“. Přínosem této publikace pro práci jsou především ty části knihy, zabývající se příčinami pádu demokracie, přičemž na tento problém pohlíží z různých aspektů. Z této knihy však je pro práci zásadní to, že Autor rozebírá dvě možné cesty zhroucení demokratického systému.

Další významnou publikací, ze které vycházím při psaní této kapitoly je kniha Fareeda Zakarii „Budoucnost svobody“. Jednou z myšlenek obsažených v této knize je, že rozvoj demokracie nemusí znamenat lepší vládu. Podle názoru autora větší míra demokracie znamená menší svobodu obyvatelstva. Toto tvrzení, přestože je podložené, však nemusí být pravdivé. Základním rysem demokracie je právě svoboda jednotlivce, který by proto měl mít právo výběru strany, kterou bude volit. Problémem však je to, že se na politické scéně může objevit populistický subjekt, jehož cílem je především vlastní moc. Autor nehlásá protidemokratická hesla, naopak vyslovuje se pro posílení demokratického systému návratem k zásadám ústavního liberalismu. Navíc, podle jeho názoru je třeba, aby se úřadů ujímali nevolení odborníci, kteří by byli odpovědní voleným orgánům.

V závěru této kapitoly budu vycházet z nejznámějšího díla Alexie de Tocquevilla, Demokracie v Americe. Tato publikace je

významná tím, že autor podrobně analyzuje společenské zřízení Američanů, které označil za bytostně demokratické¹. Tocqueville ve svém rozsáhlém díle, rozděleným do dvou částí, dopodrobna rozebírá také americký politický systém.

Druhá část této knihy je věnována detailní analýze vlivu demokratického zřízení na povahu společnosti. Tocquevillova analýza demokratického zřízení se sice vztahuje na konkrétní společnost, jelikož v době Tocquevillova pobytu na americkém kontinentě, ve třicátých letech devatenáctého století, byly Spojené státy americké prakticky jediným skutečně demokratickým státem světa.

V současné době však je demokracie nejvíce rozšířeným politickým systémem na světě, a tudíž lze Tocquevillovy poznatky aplikovat na většinu dnes existujících států. Tocquevillovo pojetí demokracie však odráží tehdejší politickou realitu, kdy byla demokracie chápána jako zřízení rovnostářské, a ekvivalentem současného demokratického systému byl tehdy režim republikánský, postavený na zásadě rozdělení moci.

Významným přínosem tohoto Tocquevillova díla je poukaz na slabiny demokratického zřízení. Podle jeho názoru je demokratický režim postaven na absolutní vládě většiny². Princip vlády většiny sice skutečně je základem demokratického zřízení. Tocqueville však pojem většiny nevymezil. Není zřejmé, o jakou většinu se jedná, ani jaký celek tato většina reprezentuje. Vzhledem k americkému volebnímu systému měl Tocqueville patrně na mysli prostou početní většinu.

¹ de Tocqueville, A. : Demokracie v Americe, Academia, Praha 1992, str. 39

² tamtéž, str. 187

Komunistická strana Československa v politickém systému první republiky

V roce 1920, po prvních řádných parlamentních volbách v první republice, se sociální demokracie přihlásila k politice národní jednoty, a stala se tak jedním z pilířů nového politického systému. To, že se přihlásila k první republice, ji však znemožnilo vnímat radikalizaci mezi dělníky³. Důsledkem toho bylo, že se v sociální demokracii začala formovat levicová frakce, z níž v květnu roku 1921 vznikla komunistická strana. Na rozdíl od území obývaných jinými národnostními skupinami však v českých zemích byla cesta ke komunismu poněkud složitější. Vůdčí osobnosti sociální demokracie si po založení Československa představovaly národní jednotu jako „první krok na cestě k socialismu“⁴. Role marxistické levice byla přenechána KSČ, která prosazovala leninistickou, a později stalinistickou verzi marxistického učení. Fakticky byla sociální demokracie na dvě frakce rozdělena již v roce 1919, záminkou k formálnímu rozpadu strany však bylo potlačení generální stávky z prosince 1920.

V prvních parlamentních volbách získala tehdejší sociálně demokratická levice mezi poslanci menšinu. Rovněž ve vedení sociální demokracie měli většinu zastánci politiky národní jednoty. Ačkoli politická formace vzešlá z marxistické levice SD, Československá komunistická strana, byla založena v květnu 1921, samotná KSČ vznikla až o šest měsíců později sloučením všech komunistických formací na území ČSR⁵. Kromě toho, že se pod vedením Bohumíra Šmerala KSČ hlásila k parlamentní demokracii první republiky, byla zároveň součástí Komunistické internacionály. Svou činnost v rámci československého

³ Rupnik, J. : Dějiny Komunistické strany Československa : od počátku do převzetí moci, Academia, Praha 2002, str. 42

⁴ tamtéž, str. 49

parlamentního systému také chápala pouze jako součást globálního revolučního záměru Komunistické internacionály, které sjednocená a centralizovaná strana usnadňovala kontrolu nad dělnickým hnutím⁶. Stupeň začlenění do jednoho z těchto dvou systémů záležel na zázemí KSČ v československém dělnictvu nebo na vztazích ČSR se Sovětským Svazem.

I když KSČ přijala podmínky začlenění do Kominterny, v československém dělnickém hnutí bolševizační tendence výrazný úspěch neměly. Cílem bolševizace strany bylo oproštění KSČ od sociálně demokratických a národních tradic a její pevné zařazení do mezinárodního komunistického hnutí. Ideologie a způsob fungování strany měly navíc kopírovat ruskou komunistickou stranu. Období bolševizace trvalo v letech 1924 – 1929, do pátého sjezdu KSČ, který znamenal převratné změny. Je – li však proces bolševizace chápán jako podřízení se Kominterně, pak tento proces začal již roku 1921, a skončil pátým sjezdem⁷. Po většinu dvacátých let převládalo v KSČ šmeralovské křídlo. Sám B. Šmeral v čele strany stál do roku 1926. V parlamentních volbách z roku 1925 dosáhla KSČ výrazného úspěchu, když se ziskem 13 % hlasů a 41 poslaneckých mandátů skončila na druhém místě za agrární stranou⁸. V roce 1928 došlo k rozchodu s dosavadní socialistickou tradicí v KSČ a jejímu úplnému podřízení se Moskvě. V procesu bolševizace šlo především o rozchod se „sociálnědemokratickým způsobem fungování strany“, neboli účastí ve volbách, a přechod ke systému stranických podnikových buněk.

Cílem tohoto procesu bylo také vytvoření centralizované strany, rozdílné frakce byly nepřijatelné. Od roku 1924 do KSČ nastupoval nový typ funkcionářů, mladí lidé, kteří neuspěli v práci či studiu, a

⁵ tamtéž, str. 56

⁶ tamtéž, str. 57

⁷ tamtéž, str. 58

⁸ Klimek, A : Boj o hrad I : 1918 – 1926, Panevropa, Praha 1996, str. 382

nebyli členy sociální demokracie⁹. Stranický aparát KSČ u nich měl záruku poslušnosti a podřízenosti. Většina z nich se členy politbyra KSČ stala na pátém sjezdu, kdy se předsedou strany stal K. Gottwald, který členem ústředního výboru byl od roku 1925 a v politbyru působil od roku 1927. Podle názoru J. Rupnika měla bolševizace strany tři cíle: nadřazení příslušnosti ke Kominterně československému politickému systému, dokonání rozchodu KSČ s československou socialistickou tradicí, ze které oddělením od sociální demokracie vzešla, a rozchod s pojetím československé republiky podněcováním separatismu jednotlivých národností. Komunisté se však v roce 1929 parlamentních voleb účastnili. V těchto volbách získali 10,2 % hlasů a 30 mandátů¹⁰. Roky 1929 – 1934 se vyznačily jako období, kdy se vztahy mezi stranou a dělníky změnily.

Bolševizace sledovala cíl přeměny občanského dělníka v „bolševického proletáře“¹¹, což bylo v souvislosti s jedním ze závěrů XII. plenárního zasedání exekutivy kominterny, podle kterého bylo v ČSR „třeba zesílit boj proti imperialistickému Masarykovu režimu opírajícímu se o sociální demokracii“. Postoj komunistů k československé první republice v třicátých letech nejlépe charakterizuje heslo známé z prezidentských voleb z roku 1934: „ne Masaryk, ale Lenin!“¹².

Vliv na postoj komunistů k československému státu měl posun těžiště krize republiky ze sociální do národnostní oblasti, stejně jako změna sovětské zahraniční politiky. Podle mínění J. Rupnika lze vývoj vztahů komunistické strany ke státu rozdělit do tří fází. V letech 1921 – 1925 byl podle KSČ československý stát „kolonií

⁹ Rupnik, J. : Dějiny Komunistické strany Československa : od počátku do převzetí moci, Academia, Praha 2002, str. 84

¹⁰ Klimek, A : Boj o hrad II : 1926 – 1935, Panevropa, Praha 1996, str. 563

¹¹ Rupnik, J. : Dějiny Komunistické strany Československa : od počátku do převzetí moci, Academia, Praha 2002, str. 88

¹² Klimek, A : Boj o hrad II : 1926 – 1935, Panevropa, Praha 1996, str. 410

západních imperialistických mocností“. Ve druhé fázi, v letech 1925 – 1934, byla politika komunistické strany přinejmenším formálně podřízena direktivám Kominterny, podle kterých měli čeští komunisté klást důraz na zásadu „práva národů na sebeurčení až do odtržení“. Ve třetí fázi, letech 1935 – 1938 KSĈ slovně obrátila, a byla ochotna bránit československou demokracii. V roce 1934, po navázání diplomatických styků mezi Československem a SSSR, KSĈ trvala na odlišení mezistátních vztahů od politiky komunistů k Sovětskému Svazu. Komunistická strana se účastnila rovněž posledních svobodných voleb, konaných v roce 1935, ve kterých získala 10,3 % hlasů a 30 křesel¹³.

Novým obratem v politice KSĈ byl sedmý sjezd, na kterém byl zahájen proces stalinizace, včetně budování kultu osobnosti. Podle názoru J. Rupnika je pro pochopení února 1948 potřeba začít zářím 1938. Úlohu KSĈ během zářijové krize charakterizuje J. Rupnik jako úlohu nátlakové skupiny, vyvíjející tlak na prezidenta a vládu ve dvou rovinách – K. Gottwald na jedné straně vystupoval jako zprostředkovatel mezi tehdejším prezidentem Benešem a Sovětským Svazem, na straně druhé bylo cílem komunistů mobilizovat masy¹⁴. Od září 1938 do léta 1939 bylo oficiální politikou KSĈ organizování hnutí za obnovu ČSR. S paktem Molotov – Ribbentrop však přichází zásadní obrat v postoji KSĈ v této otázce.

Situace v ČSR před parlamentními volbami 1946

Dle Wenzela Jaksche „oslepila české exilové politiky vyhlídka na obrovskou kořist“¹⁵, a proto si neuvědomovali nebezpečí ze strany komunistů. Nová československá vláda se vyznačovala tím, že v ní

¹³ tamtéž, str. 563

¹⁴ Rupnik, J. : Dějiny Komunistické strany Československa : od počátku do převzetí moci, Academia, Praha 2002, str. 146

měli převahu komunisté, jelikož KSČ a KSS vystupovaly odděleně. Navíc ve nové československé vládě získali některé klíčové posty, jako ministerstvo vnitra, obrany, informací a zemědělství. Po osvobození československého území se objevily „revoluční gardy“, které byly pod kontrolou KSČ¹⁶. Komunistická strana rovněž prostřednictvím ministerstva informací rozdmýchávala propagandu. Rozdělování opuštěných usedlostí bylo v kompetenci ministerstva zemědělství. Zásadní událostí roku 1945 však bylo sestavení košického vládního programu. V podstatě se jednalo o program komunizace Československa. Demokratické strany do tohoto programu však prosadily zmínku o spolupráci ČSR se západem¹⁷.

V politické sféře mezi hlavní body programu patřil zákaz fašistických stran a organizací, mezi které byla zařazena i Agrární strana, která patřila mezi nejvýznamnější strany první republiky. Strany, jejichž představitelé působili v exilu, kromě strany agrární, po válce utvořily tzv. Národní frontu Čechů a Slováků, která tvořila základ poválečného uspořádání politického života v Československu. V Národní frontě bylo zastoupeno šest stran, komunisté však tuto organizaci chápali jako prostředek k nastolení jejich vlastní moci. Udržení Národní fronty považovali komunisté za možné, pouze pokud fungovala jako jejich nástroj. Demokratické strany naopak chápaly Národní frontu jako záruku demokratického vývoje. Nový systém, který byl nastolen po válce, byl nazván „lidovou demokracií“. Ve skutečnosti však v politickém systému převažovaly komunistické prvky, jako Národní výbory, či princip „demokratického centralismu“, podle kterého byly nižší územněsprávní jednotky podřízeny vyšším, poslední instancí však bylo komunisty ovládané ministerstvo vnitra.

¹⁵ Jaksch, W. : Cesta Evropy do Postupimi, ISE, Praha 2000, str. 305

¹⁶ tamtéž, str. 322

¹⁷ Grospič, J., a kol. : Košický vládní program : program budování lidově demokratického Československa, SPN, Praha 1977, str. 128

Významnou mocensko – politickou změnou bylo nové uspořádání československých vztahů, založené na asymetrickém modelu, podle kterého Slovensko mělo vlastní vládu (sbor pověřenců) i parlament (slovenskou národní radu). Koncem roku 1945 však komunisté ve slovenské národní radě ztráceli vliv, a trvali proto na omezení jejích pravomocí. Nejdůležitější však bylo, že Národní fronta ve svých rukou soustředila skoro veškerou moc. Významnou pravomocí NF bylo rušení a zakládání politických stran¹⁸. Žádná povolená strana totiž nemohla existovat mimo NF. Základním požadavkem, který musela strana splnit, byl souhlas s politickou linií vlády. Ministr vnitra měl právo rozpustit každou stranu, která odešla z vlády či z vládní koalice byla vyloučena, čímž přestalo platit její členství v Národní frontě. Navíc, poslanci stran Národní fronty nemohli vyslovit nedůvěru ministrům. Kromě politických stran v lidově demokratickém systému hrály významnou roli také zájmové organizace, z nichž většina byla v rukou KSČ.

Komunisté tak skoro ve všech sférách politického a společenského života budovali pevné stranické zázemí, čímž se připravovali na předvolební kampaň. Ostatní strany v tomto směru tak mohutné úsilí nevyvíjely¹⁹.

V předvolební kampani roku 1946 měli komunisté privilegované postavení. Na rozdíl od ostatních stran, které vlastnily jediné noviny, komunisté měli k dispozici deníků několik. Dále, volebních seznamů bylo s odůvodněním, že se jedná o kolaboranty, vyškrtnuto 250 až 300 tisíc lidí. Demokratické strany tím byly připraveny minimálně o deset poslaneckých mandátů²⁰. Nejzávažnějším zásahem však bylo zrušení agrární strany, což způsobilo dezorientaci značné části venkovského obyvatelstva. Mnozí agrárníci však stranu, pro kterou se rozhodnou, již měli

¹⁸ Kaplan, K. : Nekrvavá revoluce, Mladá fronta, Praha 1993, str. 46

¹⁹ tamtéž, str. 56

vybranou. Ačkoli KSČ měla na venkově velice silné postavení, nejvíce zemědělců působilo v lidové straně. Jelikož se strana jako organizace nemohla k žádné jiné straně připojovat, rozhodli se bývalí funkcionáři Agrární strany vstoupit do strany, která by k tomu dala souhlas, individuálně.

Bývalý ministr financí v londýnské vládě, Ladislav K. Feierabend, který byl pověřen jednáním, u lidové strany neuspěl, s druhou stranou, která přicházela v úvahu, stranou národně socialistickou, však jednání byla úspěšnější. Národní socialisté také souhlasili s tím, že na jejich kandidátní listinu budou zařazeni někteří agráři. Se vstupem bývalých agrárních do Národně socialistické strany souhlasil rovněž prezident Beneš²¹. L. K. Feierabend, ačkoli mu to bylo nabídnuto, kandidovat odmítl, neboť jako někdejší člen protektorátní vlády patřil podle ustanovení košického vládního programu před Národní soud. Komplikací také bylo, že se na schůzi z poloviny ledna 1946 strany Národní fronty usnesly, že do voleb, stanovených na 26. květen téhož roku, „půjdou svorně s košickým vládním programem“. Dohoda o vstupu agrárních do národně socialistické strany však byla schválena až dva měsíce před konáním voleb, tedy v plném průběhu kampaně.

Ačkoli se strany Národní fronty dohodly na tom, že v kampani nebudou používat osobních útoků vůči členům jiných stran, na vstup L. Feierabenda, který se stal místopředsedou zemědělského výboru strany²², a jiných agrárních k národním socialistům, komunisté ihned reagovali osobními útoky a lživými pomluvami. Osobní útoky komunistů prostřednictvím stranického tisku, zaměřené proti L. Feierabendovi, neustávaly ani po jeho projevu na schůzi národních socialistů 5. dubna 1946. Národní socialisté, přestože s agitací bývalých agrárních na venkově souhlasili, na

²⁰ Ripka, H. : Únorová Tragédie, Atlantis, Brno 1995, str. 58

²¹ Feierabend, L. K. : Politické vzpomínky III, Atlantis, Brno 1996, str. 299

útoky komunistů nereagovali²³. Již v době volební kampaně byli národní socialisté rozděleni do dvou proudů. Záležitostí, která stranu dělila, bylo členství agrárníků. Proti se stavěli J. David, V. Mikuláš a E. Šlechta. Pro členství se naopak vyslovili významnější členové strany, včetně jejího předsedy Zenkla.

Parlamentní volby roku 1946 a jejich důsledky

V osvobozeném Československu se první a jediné skutečně svobodné volby konaly 26. května 1946. Přestože do voleb mohlo nastoupit více politických stran, předem bylo jisté, že pouze půjde o nové rozložení sil v Národní frontě. Kromě rozhodování o nové podobě parlamentu se také jednalo o rozdělení všech klíčových mocenských pozic, neboť v systému národní fronty byly posty rozdělovány podle stranického klíče. Většina představitelů nekomunistických stran, stejně jako prezident Beneš, předpokládala komunistickou porážku ve volbách. Povzbuzovaly je rovněž výsledky voleb v Rakousku a Maďarsku z konce předchozího roku²⁴.

Demokratické strany však komunisty podcenily. Navzdory jejich předpokladům nestavěli kampaň na evropské revoluční vlně. Naopak byla jejich kampaň založena na slibech konkrétních kroků. Jednalo se především o dvouletý plán hospodářské obnovy, změny některých daní, a novou pozemkovou reformu. Z politické sféry šlo především o novou ústavu. Národní socialisté, hlavní soupeř KSČ v českých zemích, se orientovali na témata jako ochrana demokracie, soukromého vlastnictví a právního řádu. V českých zemích měli komunisté navíc k dispozici předem vypracované předpovědi volebních výsledků nápadně se podobající výsledkům

²² tamtéž, str. 305

²³ tamtéž, str. 304

²⁴ Kaplan, K. : Nekrvavá revoluce, Mladá fronta, Praha 1993, str. 57

skutečným²⁵. Na Slovensku, kde byly dosud povoleny pouze dvě strany, byly na poslední chvíli založeny dvě nové strany, jejichž cílem bylo odčerpat voliče Demokratické straně. V českých zemích vyhráli komunisté, kteří také získali většinu v celostátním měřítku. Na Slovensku však zaznamenala drtivé vítězství demokratická strana. Druzí skončili národní socialisté, následovaly Lidová a Sociálně demokratická strana. Nově založená slovenská uskupení, Strana práce a Strana slobody, ve volbách propadly. Přesto však měli v ústavodárném shromáždění většinu, i když to byly jen tři mandáty, komunisté, společně se sociálními demokraty a stranou práce. V dané chvíli byla tedy dohoda všech stran o pokračování povolební spolupráce v národní frontě nejlepším řešením.

Ohlasy po zveřejnění výsledků parlamentních volbách byly v jednotlivých stranách Národní fronty různé. Komunisté, ač věděli, kolik hlasů získají v českých zemích, byli drtivou prorážkou na Slovensku zklamání. Klement Gottwald dokonce uvažoval o vyloučení slovenských demokratů z Národní fronty, tedy o jejich rozpuštění, nakonec k tomu však nedošlo. Dva dny po volbách, 28. května 1946, se na zasedání předsednictva ÚV KSČ poprvé objevil plán na zisk 51 procent v příštích volbách²⁶.

Úmysl komunistů vytvořit „socialistický blok“ složený ze tří socialistických stran, který by však byl pod jejich vedením, na odporu národních socialistů ztroskotal. Podobně dopadl i pokus zformovat „levicový blok“, neboť se sociální demokracie po volbách snažila vystupovat samostatně. Národní socialisté, kteří počítali s volebním vítězstvím, si po prohře stanovili za cíle být vůdčí silou v boji za zachování demokracie, chtěli v příštích

²⁵ tamtéž, str. 60

²⁶ Kaplan, K. : Pět kapitol o únoru, Doplněk, Brno 1997, str. 192

volbách dosáhnout prvenství, a měli úmysl zařadit KSČ do parlamentně demokratického systému²⁷.

V lidové straně hned po volbách vypukla vážná krize. Skupina nespokojených členů strany v čele s poslankyní H. Koželuhovou požadovala odchod J. Šrámka a F. Hály z vedení strany, a programový posun strany doprava, a to jak v politických, tak i v ekonomických záležitostech. H. Koželuhová však byla ze strany pro porušení stranické kázně vyloučena, a zároveň jí byl odebrán poslanecký mandát. F. Hála do tohoto vnitrostranického sporu dokonce zatáhl zpravodajský odbor ministerstva vnitra²⁸.

Rok 1947 : Komunisté přechází do útoku

Rok 1946, až na napjatou volební kampaň, byl poměrně klidný. Hned v lednu následujícího roku však komunisté obrátili. Již 8. ledna byl Dr. Feierabend podvrženým článkem zveřejněným v rudém právu obviněn z přípravy ustavení agrární strany²⁹. O dva týdny později přednesl Klement Gottwald na zasedání KSČ projev, ve kterém ohlašoval zúčtování s odpůrci komunistů, jelikož údajně Národní frontě bránili v pracovní schopnosti. Nejzávažnější událostí roku 1947 však byla aféra spojená s Marshallovým plánem. Československá vláda se zprvu na schůzi konané 4. července jednomyslně usnesla, že pozvání na pařížskou konferenci přijme.

Na tomto zasedání tedy kladné stanovisko vyjádřili i členové vlády za komunistickou stranu. Ačkoli V. Molotov konferenci opustil, českoslovenští představitelé zápornou odpověď ze strany SSSR nedostali. Na schůzi vlády však P. Drtina pronesl, že existuje

²⁷ tamtéž, str. 182

²⁸ tamtéž, str. 171

možnost konferenci opustit³⁰. Hned na začátku příštího týdne, 7. července, se ale někteří ministři dozvěděli, že nazítří mají být připraveni na odlet do Moskvy. Letadlo, které československou vládní delegaci, tvořenou K. Gottwaldem, J. Masarykem, P. Drtinou, a jejich asistenty či tajemníky, však bylo k odletu připraveno až na středu 9. července. Ve stejném letadle byl také sovětský chargé d'affaires Bodrov.

Členové čsl. delegace byli hned po příjezdu od sebe odděleni. K. Gottwald se nedostavil na společný oběd, neboť byl na jednání se Stalinem v Kremlu. Když Jan Masaryk namítl, že západní činitele neměli protisovětské úmysly, Stalin prohlásil, že čsl. účast chápe jako akt namířený proti Sovětskému svazu. Ani žádost o účast velvyslance ve Francii na konferenci neměla úspěch. Československé delegaci se dostalo ujištění o „vojenském a bezpečnostním významu československého spojení v budoucnu.“³¹ Hned po odchodu z Kremlu, v noci na 12. červenec, poslal K. Gottwald zastupujícímu předsedovi vlády P. Zenklovi depeši, ve kterém žádal odvolání velvyslance z konference, stejně jako odřeknutí československé účasti na Marshallově plánu. Již 12. července pak bylo doporučení obsažené v depeši přijato jednomyslně.

Další událostí, která vyvolala ve vládě a Národní frontě ostrou polemiku, byl návrh komunistického ministra financí zavést milionářskou daň. Tento návrh, kterým by byli zdaněni ti, jejichž majetek dosahoval nejméně 400 tisíc korun, měl řešit problémy zemědělců, kteří byli postiženi velkým suchem. J. Dolanský, ministr financí, na vládu s tímto návrhem přišel 27. srpna. V diskusi tento návrh jako dětinský odmítl dokonce i Z.

²⁹ Feierabend, L. K. : Politické vzpomínky III, Atlantis, Brno 1996, str. 333

³⁰ Drtina, P. : Československo můj osud, sv.1, k.2, Melantrich, Praha 1992, str. 325

³¹ tamtéž, str. 335

Fierlinger³². Rudé právo potom na titulní straně zveřejnilo jména všech ministrů, kteří návrh odmítli. Dokonce se jména těchto ministrů jako „ochránců milionářů“ objevila na reklamní tabuli u ústředního sekretariátu KSČ.

O dva týdny později se komunisté a sociální demokraté dohodli na společném postupu v otázkách milionářské daně a platů státních zaměstnanců, čímž bylo dohodnuto utvoření „levicového bloku“, načež sociálnědemokratický ministr V. Majer podal demisi, která však prezidentem Benešem nebyla přijata. Na sjezdu, konaném v Brně v polovině listopadu 1947, byl dosavadní předseda Fierlinger vystřídán B. Laušmanem, „levicová frakce“ tak přišla o stranické vedení, ve vládě místo Z. Fierlingra a B. Laušmana zasedli F. Tymeš a B. Jankovcová, kteří patřili spíše k „levici“.

Zdaleka nejzávažnější aférou tohoto roku byl pokus o atentát na dva národně socialistické členy vlády P. Zenkla a P. Drtinu, stejně jako na ministra zahraničí J. Masaryka. V zásilkách, které zmínění členové vlády 9. září obdrželi, údajně byl „balíček parfumů“³³. Nakonec bylo prokázáno, že zásilky obsahovaly rozbušky patrně německé výroby. Již 11. září reagovalo svobodné slovo, orgán národně socialistické strany, článkem, ve kterém z atentátu obviňovalo komunisty³⁴. Policie mezitím došla k tzv. branické stopě, která se později ukázala jako falešná. Vlastní vyšetřování národních socialistů však ukázalo, že stopy vedou do Olomouce. Byl také vypátrán skutečný výrobce krabic, do kterých byly výbušniny uloženy. Jednalo se o člena KSČ, postupujícího na příkaz krajského sekretariátu strany. Generálním tajemníkem národních socialistů byl zachycen příkaz skutečné stopy zahladit. V rozhovoru 20. listopadu žádal K. Gottwald po P. Drtinovi jako

³² tamtéž, str. 364

³³ tamtéž, str. 369

³⁴ tamtéž, str. 371

ministru spravedlnosti zastavení vyšetřování, s odůvodněním, že KSČ nechce přijít o silné pozice v olomouckém kraji³⁵.

Nespokojenost s výsledky voleb na Slovensku vedla komunisty již dva dny po volbách k pokusu znemožnit uplatnění demokratické straně využít vítězství. Cílem komunistů bylo Demokratickou stranu rozštěpit. Chtěli toho dosáhnout jak nátlakem v Národní frontě, tak i omezením pravomocí slovenské národní rady. Tento pokus však skončil nezdarem, a tak komunisté přistoupili k výrobě „spiknutí“. V polovině května 1947 uvažovali komunisté o vyvolání slovenské vládní krize prostřednictvím demise Sboru pověřenců. Při jednání o sestavení nového sboru pak měla hlavní roli hrát KSS. Na ustavující schůzi informbyra, která se konala koncem září 1947, prohlásil zástupce KSČ, že „ilegální ľudácké organizace pod záštitou Demokratické strany připravují spiknutí“³⁶, a že „je pokus ze Slovenska učinit nástupiště proti lidové demokracii ve střední Evropě“. Tímto komunisté ohlašovali, že se na Slovensku pouštějí do boje o moc.

Koncem října usoudilo vedení KSČ, že nastal správný okamžik pro demisi Sboru pověřenců. Na Slovensku byly politické poměry destabilizovány, což podobný krok umožnilo. Kromě vykonstruovaného „spiknutí“ organizovali komunisté i kampaň, ve které ke svým účelům použili odbory, rolnické komise a partyzány. Na 30. říjen byl svolán sjezd závodních rad, v polovině listopadu se měly sejít rolnické komise. Vedení KSČ o demisi Sboru pověřenců rozhodlo 29.10. Provedením tohoto kroku byl pověřen předseda Sboru G. Husák. Demise Sboru byla rovněž hlavním požadavkem sjezdu závodních rad. Jednáním o „ukončení krize“ byl pověřen K. Gottwald. Na jednání s K. Gottwaldem a slovenskou Národní frontou souhlasilo vedení Demokratické strany s návrhem, aby

³⁵ tamtéž, str. 406

³⁶ Kaplan, K. : Pět kapitol o únoru, Doplněk, Brno 1997, str. 235

žádná strana neměla většinu, předneslo však požadavky na obsazení resortů zemědělství, výživy, spravedlnosti a financí.

Rovněž odmítli požadavek komunistů na pověření zemědělství a spravedlnosti. Československý ministr zemědělství J. Ďuriš následně Demokratickou stranu obvinil z „vlastizrady a podpory ludáctví“³⁷, a předpokládal, že demokraté se podvolí. J. Lettrich však jednání opustil. Následujícího dne přišel Gottwald s „kompromisním“ návrhem, podle kterého měla resort spravedlnosti převzít KSS a zemědělství mělo připadnout Straně slobody. Nakonec KSS souhlasila, aby Demokratická strana „pro ně přijatelnými kandidáty“ obsadila resorty zemědělství a výživy.

Komunisté si však nadále nárokovali pověření spravedlnosti. Nakonec tento resort připadl sociální demokracii, výživu a zemědělství obsadili demokraté. Ani jeden z resortů, které komunisté původně požadovali, nezískali. Jediným významným úspěchem KSS bylo, že žádná strana neměla ve Sboru pověřenců mít většinu³⁸. Hlavního cíle – likvidace demokratické strany – však nedosáhli. Na podzim 1947 panovaly na československé politické scéně navíc jiné poměry, než po volbách z května 1946. Protikomunistická opozice se upevňovala, nejvíce k jednotě nekomunistických stran přispěl právě tlak ze strany KSČ. Přestože komunistický pokus ovládnout slovenskou politickou scénu skončil neúspěchem, ze „slovenského podzimu“ vyšla oslabeně také Demokratická strana. Musela čelit útokům ze strany komunistů, navíc se řada jejích představitelů ocitla ve vězení. Komunisté si zároveň vyzkoušeli přípravu puče, který měl vést k převzetí moci.

Již od roku 1945 se komunistická strana zajímala o dění ve stranách ostatních. Zprvu v nekomunistických stranách působili

³⁷ tamtéž, str. 249

³⁸ tamtéž, str. 260

informátoři či tajní členové KSČ. Komunisté ostatní strany chápali jako momentální spojence, avšak pozdější odpůrce. Od poloviny roku 1947 přešli komunisté do druhé fáze, kdy v ostatních stranách vytvářeli spřízněné frakce, jejichž cílem bylo nekomunistické strany ovládnout. Práci s informátory a tajnými členy jiných stran měl na starosti evidenční odbor ÚV KSČ. Úsilím vedoucího evidenčního odboru bylo v ostatních stranách vybudovat rozvětvené zpravodajské sítě. Do poloviny roku 1947 však toto úsilí nepřinášelo výsledky.

Přesto však zpravodajství pracovalo podle představ KSČ. Za jediný rok sesbírali informátoři více než deset tisíc zpráv o členech jiných stran³⁹. Koncem roku 1946 disponoval evidenční odbor seznamem členů komisí a pracovníků sekretariátu Sociální demokracie, dostával také zprávy o zasedání ústředního výboru strany. Co se Národních socialistů týče, komunisté měli k dispozici zápisy ze zasedání poslaneckého klubu v období mezi říjnem 1945 a říjnem 1946. Dokonce podrobně zmapovali sjezd k 50. výročí založení strany⁴⁰. Důvěrníky měla KSČ dokonce i na velvyslanectví USA⁴¹.

Ve druhé etapě, od poloviny roku 1947, se už jednalo o utváření „levicových frakcí“ v nekomunistických stranách. Hlavní příčinou byla postupující izolace KSČ, vliv měla i změna politiky SSSR v Evropě. Sověti usilovali o vytvoření mocenského bloku ve vlastní sféře vlivu. Předpokladem toho byla absolutní moc komunistické strany. Komunisté se snažili ve vládě i Národní frontě prosazovat vlastní program. Záležitosti, ve kterých cítili silný odpor, se pokoušeli přenést „na ulici“, a odmítali kompromisy s nekomunistickými stranami⁴². Gottwald a Slánský prosazovali vytváření frakcí v ostatních stranách, jejichž představitelé měli být

³⁹ tamtéž, str. 17

⁴⁰ tamtéž, str. 18

⁴¹ tamtéž, str. 25

⁴² tamtéž, str. 28

vyměnění stranická vedení. Druhou variantou bylo rozštěpení demokraticky orientovaných stran. Předsednictvo ÚV KSČ schválilo na schůzi 21. srpna plán vytvářet „levicové frakce“ v sociální demokracii a Národně socialistické straně. Dohoda sociálních demokratů a komunistů z 12. září 1947 však vyústila v odvolání Z. Fierlingra z funkce předsedy Sociálně demokratické strany.

Patnáctého září bylo v KSČ rozhodnuto podporovat „levici“ v sociální demokracii, a v Národně socialistické straně vytvořit skupinu, která by vystoupila proti „reakčnímu vedení“⁴³. Za tímto účelem byl při informačním oddělení ÚV KSČ ustaven odbor pro Národní frontu. V listopadu 1947 se evidenční odbor změnil ve systematickou zpravodajskou síť, která měla obsáhnout ústřední orgány nekomunistických stran. Konečným záměrem bylo vybudovat „stranu ve straně“. Tento pokus však příliš úspěšný nebyl.

Ačkoli byla politicky ke KSČ nejbližší sociální demokracie, pro komunisty nebyla méně důležitá než strany ostatní. Měli zájem na zachování bloku, a proto pokládali udržení „levicové frakce“ ve vedení sociální demokracie za věc prvořadého významu. Přípravy na sjezd ovládla vnitrostranická opozice, R. Slánský, který byl přítomen na brněnském sjezdu, však chtěl dosáhnout stáhnutí Laušmanovy kandidatury. Přesto, že byli v boji poraženi, sociální demokracii ve vládě zastupovali ministři, kteří byli názorově blízko KSČ.

Na jednání konaném 21. srpna bylo rozhodnuto také o vytvoření frakce v Národně socialistické straně. Uskutečňování tohoto plánu se však protahovalo. Po krachu projektu „socialistického bloku“ začali komunisté stranickou levici tlačit k rozkolu. Komunisté

prostřednictvím „levicové frakce“ usilovali o vstup jak jednotlivců, tak i národně socialistických organizací do KSČ. Prostřednictvím svých agentů zároveň rozpoutali kampaň proti vedení národních socialistů. V případě lidové strany šlo KSČ o přerušení jejich svazků s národně socialistickou stranou. První krok v tomto směru však byl učiněn až 19. ledna 1948⁴⁴. Navíc, komunisté v říjnu 1947 zinscenovali tzv. mosteckou aféru, jejichž cílem bylo poškodit národní socialisty. V listopadu 1947 oznámil ministr vnitra, že byla objevena síť špiónů, sídlící v Mostě. Údajně se jednalo o dva anglicky mluvící cizince, kteří hledali spojení na vyšší důstojníky, mající přístup k politickým a vojenským informacím. Tito „cizinci“ měli navést oběti k „přípravě protistátního spiknutí“ a „vyzvědačství pro cizí mocnosti“⁴⁵.

Soudní vyšetřování, které proběhlo v prosinci, však došlo ke zcela jiným závěrům, než vyšetřování policejní. Domnělí „cizinci“ ve skutečnosti byli úředníci ministerstva vnitra. Do této aféry byli zapleteni také dva vězni. Úředníci těmto dvěma vězňům sdělili, že zastupují ústřední výbor tajné protikomunistické organizace, do jejichž řad patřili například P. Zenkl, P. Drtina a V. Krajina, a jejich spolupracovníci byli zejména národní socialisté a lidovci. Byl to tedy pokus o diskreditaci národně socialistické strany. Stejně jako případ jistého Václava Horčice, který chtěl u dvou členů této strany ukrýt zbraně, ukázalo se však, že jde o agenta – provokatéra⁴⁶.

V roce 1947 také začaly práce na nové ústavě Československa. V programu Národní fronty bylo stanoveno, že vláda by měla přijít s vlastním návrhem nové ústavy. Na zasedání NF v červnu 1946

⁴³ tamtéž, str. 30

⁴⁴ tamtéž, str. 64

⁴⁵ Ripka, H. : Únorová tragédie, Atlantis, Brno 1995, str. 163

⁴⁶ Drtina, P. : Československo můj osud, sv. 1, k. 2, Melantrich, Praha 1992, str. 484

však K. Gottwald prosadil vypracování ústavy v parlamentu⁴⁷. Začátkem července 1947 představil zpravodaj, komunistický poslanec V. Procházka, vlastní návrh úplného znění ústavy.

Většina sporných otázek, kterých bylo více, než záležitostí, na kterých se všechny strany shodovaly, byla projednávána na schůzích NF v lednu a únoru 1948. Ústava, schválena 9. května 1948, však zcela odpovídala představám KSČ.

Na schůzi konané 21. ledna 1948 se ze sporných otázek jednalo především o postavení a kompetencích národních výborů. Komunisté NV pokládali za nejdůležitější instituce politického systému, které měly vykonávat jak funkci místní samosprávy, tak také státní správy⁴⁸. Měly rovněž být podřízeny vládě. Na této schůzi padla také otázka termínu konání voleb. Rovněž na následujícím zasedání, 28. ledna, se diskutovalo o volbách. Komunisté, kteří na minulé schůzi navrhovali oddělení parlamentních voleb od voleb do národních výborů, nyní o volbách do NV jednat odmítali. Stanoviskem národních socialistů, stejně jako lidovců, bylo konat jak parlamentní, tak i volby do NV v druhé polovině dubna, a to nejvýše deset dní po sobě. Sociální demokraté, stejně jako představitelé demokratické strany, se vyslovovali pro přijetí ústavy před konáním voleb. Slovenští demokraté navrhovali konání parlamentních voleb 5. dubna, Strana slobody se rovněž vyslovovala pro konání voleb v dubnu.

V záležitosti národních výborů neprošel návrh KSČ, aby NV podléhaly „stalé kontrole lidu“, a aby byla umožněna účast nečlenů NV. Na poslední schůzi Národní fronty, zabývající se problematikou ústavy, konané 11. a 12. února 1948 bylo řešeno

⁴⁷ Kaplan, K. : Příprava ústavy ČSR 1946 – 1948 : diskuse v Národní frontě a názory expertů : soubor dokumentů, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, str. 20

⁴⁸ tamtéž, str. 43

hned několik sporných otázek. K. Gottwald otázky zdroje moci a volebního práva, přesto, že debata nebyla jednoznačná, uzavřel tím, že všechny strany souhlasí s názorem KSČ. Stejným způsobem byla uzavřena i kapitola týkající se práv, svobod a povinností občanů, především práva vystěhovat se a dočasně se z republiky vzdálit⁴⁹.

V další významné záležitosti, školství, stálo v návrhu zpravodaje V. Procházky, že „výchova a vyučování nemají odporovat výsledkům vědeckého bádání“, a nesmí být „v rozporu s republikánskou státní formou a lidově demokratickým zřízením“. Stát měl dozírat nad veškerým vyučováním⁵⁰.

Školy měly být vlastnictvím státu, představitel národních socialistů dr. Burian však prosadil i možnost zřizování soukromých škol. V konečném znění pak stal výraz „nestátní“ školy. Jednalo se především o školy hudební.

V jednom z nejzávažnějších bodů ústavy, postavení politických stran, navrhoval V. Procházka zakázat tvoření a trvání stran s tendencemi namířenými proti „republikánské státní formě a lidově demokratickému zřízení“, stejně jako stran založených na vůdcovském principu. Dr. Burian poukazoval na to, že strany byly definovány jako právnické osoby, a tudíž by měl být stanoven i způsob jejich vzniku a zániku⁵¹. Předseda národně socialistické strany navrhoval zmínku o vzniku, trvání a zániku politických stran zanést do ústavy.

Další spornou záležitostí, která byla stejně důležitá, jako otázky jmenované, byla kapitola týkající se soudnictví. KSČ zamýšlela do soudního systému zavést institut „lidových přisedících“, které by

⁴⁹ tamtéž, str. 98

⁵⁰ tamtéž, str. 100

do nižších soudů jmenovaly národní výbory, v případě nejvyššího soudu by touto pravomocí disponovalo národní shromáždění. Výraz „lidoví přisedící“ byl nahrazen formulací „soudci z lidu“. Když národní socialisté navrhli zřízení ústavního soudu, V. Procházka to odmítl, jelikož komunistická ideologie nepředpokládala existenci nezávislého kontrolního orgánu⁵². Sociální demokraté souhlasili se zřízením ústavního soudu, pojímali ho však jako politický orgán, dokonce navrhovali účast „laického živlu“, voleného parlamentem na základě poměrného zastoupení.

Poslední měsíce demokracie

Hned na začátku roku 1948 ohlásili komunisté záměr získat ve volbách nadpoloviční většinu⁵³. V období mezi zářím a prosincem 1947 ostatně KSCĚ odhalila svůj způsob jednání. Zatímco demokraté na jednáních vlády stále více prosazovali vlastní představy, komunisté stupňovali policejní teror a nátlak odborů.

V období vánoc roku 1947 se národní socialisté a sociální demokraté dohodli na dalším společném postupu v politických otázkách. Závažnou událostí, kvůli které nakonec vypukla vládní krize, bylo nahrazení osmi nekomunistických obvodních velitelů SNB komunisty⁵⁴. Všichni nekomunističtí ministři, když se na zasedání vlády o tom dozvěděli 13. února 1948, žádali, aby ministr vnitra zrušil rozkaz, kterým byli nekomunističtí velitelé nahrazeni. V pondělí 16. února se šest vrcholných představitelů národně socialistické strany dohodly na dalším postupu ministrů této strany, pro případ, že vládní usnesení nebude provedeno. Měli trvat na

⁵¹ tamtéž, str. 113

⁵² tamtéž, str. 136

⁵³ Drtina, P. : Československo můj osud, sv. 1, k. 2, Melantrich, Praha 1992, str. 438

⁵⁴ tamtéž, str. 485

jeho provedení předsedou vlády a ministrem vnitra. Shodli se, že dokud se tak nestane, nezúčastní se jednání vlády. Dále, měli třem ostatním nekomunistickým stranám učinit výzvu ke společnému postupu. Pokud by K. Gottwald stále odmítal vyhovět, měli podat demisi. O tomto posledním bodě však chtěli sociální demokracii informovat až po dosažení pevné dohody s lidovci a slovenskými demokraty⁵⁵.

Na následující schůzi vlády, 17. února, však ministr vnitra znovu pro údajnou nemoc přítomen nebyl. Ministři demokratických stran trvali na provedení vládního usnesení z 13. února, a nedovolili K. Gottwaldovi přejít k dennímu programu vlády, dokud vládu neinformuje o způsobu provedení tohoto usnesení. Na této schůzi přistoupili národně socialističtí ministři k uplatňování pondělního rozhodnutí. Ministři ostatních stran skutečně za národními socialisty stáli. K. Gottwald proto zasedání vlády přerušil. Odjel totiž okamžitě k prezidentovi, kterého informoval, že „národní socialisté chtějí vytvořit úřednickou vládu“⁵⁶. Ani na pokračování vládní schůze nejevila Gottwald ochotu ve věci vládního usnesení z 13. února ustoupit.

Následující den byli na audienci u Edvarda Beneše P. Zenkl a H. Ripka, kterým se prezident svěřil, že Gottwaldovi „nevěří ani slovo“. Beneš měl za to, že Gottwald věřil svým slovům. Poradil mu, aby s ostatními stranami jednal. Na nápad H. Ripky z latentní krize vyvolat podáním demise krizi otevřenou E. Beneš reagoval slovy, že toto rozhodnutí je správné, a že volby by se měly konat co nejdříve.

Předsednictvo národních socialistů se na demisi ministrů usneslo jednomyslně. Na obědě u Prokopa Drtiny, kterého se ještě účastnili

⁵⁵ tamtéž, str. 494

⁵⁶ Ripka, H. : Únorová tragédie, Atlantis, Brno 1995, str. 193

P. Zenkl, B. Laušman a F. Tymeš, oba sociální demokraté souhlasili s tím, že se nebudou účastnit jednání vlády, dokud usnesení vlády týkající se změn ve SNB nebude uskutečněno. Rozešli se s tím, že na následující schůzi vlády, 20. února, má být projednávána pouze otázka zmíněného vládního usnesení⁵⁷. O tom, že uvažují o demisi, však národní socialisté sociální demokraty neinformovali. Jednak proto, že k nim necítili důvěru, ale také jim chtěli ponechat možnost samostatného postupu, vzhledem k programovým odlišnostem⁵⁸.

Na programu schůze vlády z 20. února byl referát generála L. Svobody o odhaleních protivýzvědné služby, který měl být namířen proti národním socialistům. Ministři Národně socialistické, Lidové a Demokratické strany byli rozhodnutí, že se jednání nezúčastní, sociálně demokratičtí ministři již v jednací síni byli, čekali však, až se ministři tří ostatních nekomunistických stran dostaví. P. Zenkl si s K. Gottwaldem vyměnil dopisy týkající se účasti ministrů na jednání, národní socialisté, stejně jako představitelé lidovců a slovenských demokratů, kteří na svých pozicích setrvali, následně podali demisi. Když V. Krajina, který byl pověřen doručením dopisu s písemným vyzněním o demisi čtyř ministrů národně socialistické strany E. Benešovi, za tímto účelem k prezidentovi přijel, nebyl jim přijat, neboť Beneš právě hovořil s Gottwaldem, Noskem a Svobodou. Demise národních socialistů byla tedy podána do rukou pracovníků kanceláře prezidenta. Ministru F. Hálovi, který podával demise za lidovou stranu, E. Beneš poděkoval, že „prokázali službu státu“⁵⁹.

Národní socialisté předpokládali, že vládní krize potrvá delší dobu, a proto předsednictvo rozhodlo o svolání schůze zastupitelstva

⁵⁷ Drtina, P. : Československo můj osud, sv. 1, k. 2, Melantrich, Praha 1992, str. 503

⁵⁸ tamtéž, str. 504

⁵⁹ tamtéž, str. 514

strany na 24. únor. Předsednictvo sociální demokracie, kde se Fierlingrovi podařilo seskupit polovinu hlasů proti demisi, o ni nerozhodlo, a tato záležitost se měla řešit 23. února.

Na obědě u B. Laušmana, konaném 21. února, kterého se účastnili P. Drtina, ministr obrany L. Svoboda, náčelník generálního štábu Boček a vedoucí politické sekce kanceláře prezidenta dr. Jína, Laušman prohlásil, že demise byla „politická chyba“, a dr. Jína dodal, že prezident byl demisí překvapen. Drtina, který věděl, že tomu tak není, se najednou ocitl v delikátní situaci, a na otázku, zda Beneš byl demisí překvapen, odpověděl neurčitě⁶⁰.

V neděli 22. února se konal 10. února ohlášený „sjezd závodních rad“, jehož hlavním cílem byla podpora komunistické politiky. Téhož dne se konala slavnostní zakládající schůze Svazu československo – sovětského přátelství, na které byli z pověření národně socialistické strany přítomní P. Drtina a J. Stránský. K. Gottwald, který měl pronést slavnostní projev, však místo toho v agitačním projevu, týkajícím se vládní krize, zaútočil na nekomunistické členy vlády. Tentýž den večer oznámil dr. Jína vzkaz E. Beneše, že bude muset demisi dvanácti ministrů přijmout⁶¹. Žádal také, aby zmínění ministři s tímto krokem projevíli souhlas. V noci z neděle na pondělí se na schůzce se třemi sociálními demokraty Drtina a Ripka navíc dozvěděli, že Fierlingrovo křídlo posiluje.

V pondělí ráno se konala tradiční schůze šesti vedoucích představitelů Národně socialistické strany. Mezitím však pro čtyři ministry přišlo od prezidenta Beneše pozvání na jednání, které se mělo konat odpoledne. Při tomto setkání E. Beneš tlumočil své rozhovory s K. Gottwaldem. Na Gottwaldovy plány, že v nejbližší

⁶⁰ tamtéž, str. 525 - 526

⁶¹ tamtéž, str. 532

době přinese prezidentovi seznam ministrů, se kterým předstoupí před sněmovnu, Beneš reagoval, že jako demokrat na tento postup nepřistoupí, a doporučil mu, aby jednal s ostatními stranami⁶². Na Benešovu námitku, že jmenuje jen tu vládu, která by se opírala o parlamentní většinu, opakoval Gottwald svůj názor, že s jmenovanou vládou předstoupí před parlament. V rozhovoru s národně socialistickými ministry Beneš také nadnesl otázku účasti Šlechty a Neumanna v nové vládě⁶³.

Schůze zastupitelstva národně socialistické strany se naposledy konala v úterý 24. února. Na dotaz M. Horákové, pronesený na této schůzi, zda přijme Gottwaldovu nabídku být členem vlády, A. Neumann neodpověděl, řekl pouze, že se mínění strany nepodrobí, a bude stát za prezidentem. Podle svědectví P. Drtiny však tato chůze nepřinesla skoro žádnou iniciativu⁶⁴. Navíc se mezi členy zastupitelstva rozneslo, že stranický sekretariát je znovu prohledáván policií.

Poslední národně socialistická porada se konala ve středu 25. února ráno. Komunisté už zabrali všechna ministerstva, která byla vedena dvanácti ministry v demisi, a zřizovali tam „akční výbory“. V. Krajina nebyl podruhé v krátké době přijat prezidentem⁶⁵. P. Drtina, který to dopoledne byl na návštěvě u J. Stránského, se tehdy dozvěděl, že prezident jejich demise přijal, a jmenoval novou Gottwaldovu vládu. Důsledkem toho bylo, že se vedoucí národně socialističtí a lidovečtí představitelé z politiky stáhli⁶⁶.

⁶² tamtéž, str. 541

⁶³ tamtéž, str. 542

⁶⁴ tamtéž, str. 556

⁶⁵ tamtéž, str. 560

⁶⁶ tamtéž, str. 571

Epilog

Na setkání E. Beneše s vedoucími komunisty 25. února 1948, kterému byl přítomen také prezidentův kancléř J. Smutný, Gottwald postupoval znovu podle svých představ, a předložil seznam ministrů, kteří měli být jmenováni. E. Beneš mu za rychlé řešení poděkoval, a zdůraznil, že věci by se měl zabývat parlament. Říkal také, že celou záležitost musí promyslet. V daném momentě sice nechtěl zaujmout definitivní stanovisko, avšak komunistům slíbil, že „nebude dělat žádné potíže“, a že o vládě rozhodne ještě týž den⁶⁷. V rozhovoru s Gottwaldem 7. března prohlásil Beneš, že „jeho chybou bylo to, že souhlasil s bojkotem vlády ze strany dvanácti nekomunistických ministrů“⁶⁸. V dalším rozhovoru prezidenta s předsedou KSČ a vlády byla řeč především o prezidentově rozhodnutí rezignovat. Po dlouhé diskusi s tvůrcem první komunistické ústavy dospěl k stanovisku, že jeho názory nejsou s ústavou totožné. Navíc, byl si jist, že úplná dohoda je nemožná. Mezi sporné otázky patřily „vůle lidu“, dále volební zákon, zúžení občanských práv, a jiné dvojsmyslné formulace.

Již tři dny po puči se Prokop Drtina pokusil o sebevraždu, přičemž se pro toto řešení rozhodl již v noci z 22. na 23. únor⁶⁹. Deset dní potom následovala sebevražda J. Masaryka. Nakonec prezident Beneš tuto ústavu odmítl podepsat, a 7. června abdikoval. Týden potom byl prezidentem zvolen Gottwald. Mezitím komunistické „akční výbory“ prováděly čistky prakticky ve všech společenských organizacích a institucích⁷⁰. Z nekomunistických stran byli vylučováni představitelé bývalého vedení či oponenti režimu.

⁶⁷ Kaplan, K. : Poslední rok prezidenta : Edvard Beneš v roce 1948, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, str. 120

⁶⁸ tamtéž, str. 129

⁶⁹ Drtina, P. : Československo můj osud, sv. 1. k. 2, Melantrich, Praha 1992, str. 536

Většina z nich však již emigrovala. Dále byl své funkce zbaven rektor UK Karel Engliš. Byla prodloužena platnost retribučního zákona. Ve „volbách“ z května 1948 získala jednotná kandidátní listina 89 procent hlasů. V Sezimově Ústí 3. září zemřel Edvard Beneš. Korunu únorovým událostem nasadilo prohlášení Zdeňka Nejedlého, že „Václav Černý není žádným kritikem přes všechnu svou duchaplnost, nebo lépe právě pro ni“⁷¹, které nejlépe charakterizovalo komunisty a odkrylo jejich úmysly.

Možnosti a prostředky zachování demokracie

V zemích, které byly postiženy válkou, převažující část obyvatelstva tvoří politicky lhostejné masy. Jelikož se jedná o početnou vrstvu obyvatelstva, je masy nemožné začlenit do jakéhokoli organizovaného útvaru⁷². Dále, masy se vyznačují jako nespokojené se stranickým systémem, reflektujícím zájmy jednotlivých tříd, což je jedna z klíčových záležitostí, spojujících masy a totalitní hnutí. Prvotním cílem hnutí je totiž rozvrácení třídního, a tedy také stranického, systému. Velký význam má také to, že masy a hnutí jsou na sobě navzájem závislé. Totalitní hnutí na rozdíl od demokratických stran nevychází z poměrné síly svých přívrženců, nýbrž ze síly počtů⁷³, a jeho příznivci pocházejí převážně ze širokých mas. Masy jsou na hnutí závislé proto, že vzhledem ke své lhostejnosti jsou ochotné naslouchat jakékoli propagandě, a totalitní hnutí je pro široké masy právě tím subjektem, který se jeví jako důvěryhodný.

To, že totalitní hnutí je závislé na masách plyne z toho, že totalitní hnutí může existovat pouze v případě, že se neustále hýbe⁷⁴, a v permanentním pohybu udržuje celou společnost, či v období před

⁷⁰ Černý, V. : Paměti : 1945 – 1972, Atlantis, Brno 1992, str. 200

⁷¹ tamtéž, str. 205

⁷² Arendtová, H. : Původ totalitarismu, Oikoymenh, Praha 1996, str. 437

⁷³ tamtéž, str. 433

⁷⁴ tamtéž, str. 430

převzetím moci své příznivce. Neustálého pohybu dosahuje hnutí prostřednictvím přímé demokratické akce, která je ve své permanentní podobě ve skutečnosti skrytým totalitarismem.

Tato metoda politického jednání, charakteristická pro komunistická hnutí, je založena na pojmu „obecné vůle“ či „vůle lidu“, definované jako „vytvořené z většiny jednotlivých vůlí, individuálně spojených bez vnějších vlivů“⁷⁵. Spočívala tedy z organizace „dobrovolně“ sdružených jednotlivců, rovněž „dobrovolně“ tvořících zákony, čímž byly položeny základy přímé demokratické akce. Takto definována „obecná vůle“ byla představena v početní většině, i kdyby tuto většinu zastupovala menšina⁷⁶, tedy totalitní hnutí. To, že přímá demokracie se často vyskytuje ve své dynamické formě, permanentní přímé demokratické akci, však neznamena, že tato podoba je výlučná. Jsou-li prvky tohoto modelu řešení politických záležitostí použity pouze v určitých vymezených případech, je legitimní.

Platí to však pouze v případě, že se na politické scéně objeví demokratickému systému nepřátelský subjekt, demokratické metody politického soupeření využívající pouze z taktických důvodů, a navíc přizpůsobené jeho ideologii.

Základním rysem demokracie je svoboda formulace a obhajoby politických alternativ, stejně jako svoboda sdružování a projevu⁷⁷. V politické sféře je demokracie charakterizována jako svobodná a nenásilná periodicky se opakující soutěž politických aktérů. Demokratický systém je však také závislý na společných rozhodnutích účastníků politického života. Důležitým faktorem, na kterém je demokratický politický systém rovněž závislý, uznání

⁷⁵ Talmon, J. L. : O původu totalitní demokracie : politická teorie za Francouzské revoluce a po ní, Sociologické nakladatelství, Praha 1998, str. 89

⁷⁶ tamtéž, str. 101

režimu jako legitimního obyvatelstvem. V případě, že občané se domnívají, že demokratický režim neuspokojuje jejich zájmy, je zhroucení demokracie nevyhnutelné. Totalitní hnutí totiž právě v takové chvíli nachází příležitost k akci.

Hlavní nástroj totalitního hnutí, sloužící k uchopení moci, přímá demokratická akce, je možná pouze, až vlivem působení hnutí na společnost došlo ke změně sociální infrastruktury⁷⁸. Dále, což vychází z toho, že nezastupuje společenské třídy, ale masy, totalitní hnutí je schopno manipulovat veřejným míněním, neboť prezentuje názory svých stoupenců jako „mínění lidu“. Aby občané demokratického státu přijali politický systém jako legitimní, je potřeba, aby systém byl efektivní, tedy aby politici, odpovědní za vládu, disponovali schopností naplňovat jimi formulované programy. Samotní občané demokratických států by měli respektovat zákony, zvláště zákon ústavní, měli by být schopni formulovat a zastávat politické postoje, a mít smysl pro kompromis⁷⁹.

Demokratický politický systém se většinou hroutí zevnitř, jelikož systému nepřátelská uskupení využívají jeho nedostatků. Příčiny pádu demokracie mohou být dvě. Zaprvé, ke krachu dochází, nemají – li demokratické instituce pevné zázemí, a moci se chopí určitá uzavřená skupina, která nerespektuje ústavní pravidla, a v zájmu své moci neváhá ústavou manipulovat⁸⁰.

Druhým případem je zhroucení dlouhotrvajícího, či již stabilizovaného demokratického politického systému. Tato varianta je však mnohem pravděpodobnější a nebezpečnější, neboť se

⁷⁷ Linz, J. J. : The Breakdown of democratic regimes : crisis, breakdown and reequilibration, Johns Hopkins University, Baltimore 1978, p. 5

⁷⁸ Aron, R. : Demokracie a totalitarismus, Atlantis, Brno 1993, str. 92

⁷⁹ tamtéž, str. 97

⁸⁰ tamtéž, str. 93

v tomto případě může, legálně či pololegálně, k moci dostat politický subjekt, jehož program vychází z demagogie a populistických slibů. Příklady Výmarského Německa z roku 1933 a Československa z února 1948 poukazují na dva odlišné způsoby krachu demokracie, analogické zmíněným způsobům pádu nevybudovaného režimu či režimu již zavedeného. Hrozbou pro demokratický řád je příliš exponovaný stranický duch, stejně jako přílišná ochota utvářet kompromisy⁸¹.

Pokud demokratické strany jsou přinuceny na vládní úrovni spolupracovat s totalitním hnutím, ochota ke kompromisu, a domněnka, že dočasná demokratická maska je skutečnou tváří systému nepřátelského hnutí, vedou nevyhnutelně ke zhroucení režimu. Charakteristickým rysem totalitního hnutí je, že přizpůsobuje realitu demokratického systému své propagandě, i když se formálně k demokracii hlásí. Totalitní hnutí totiž demokratické zásady jednání dodržuje jenom v případě, že se mu jeví jako výhodné. Proto v jednání s antisystémovým hnutím, majícím podíl na moci, a to i když z jednotlivých stran disponuje podílem největším, jednat v duchu demokratických zásad nelze. Otevřený konflikt by však vedl k občanské válce, která by vyústila přinejmenším v diktaturu.

Ačkoli je spokojenost obyvatelstva s demokratickým systémem pro udržení demokracie záležitostí zásadní, stejně důležitým faktorem je vztah politických stran, sdružení zastupujících zájmy občanů, k politickému systému. Kdyby i jediná strana byla profilována jako antisystémová, vedlo by to patrně k definitivnímu zhroucení systému. Všechny strany, mající zájem podílet se na vládě v demokratickém systému, by se měly profilovat jako strany demokratickému režimu loajální. To znamená, že každá strana,

⁸¹ tamtéž, str. 97

chce-li se účastnit politického života, musí splňovat řadu požadavků.

Zaprvé, měla by se veřejně přihlásit k volebním metodám politického boje, a být připravena vzdát se moci v případě volební prohry⁸². Tento požadavek však mohou splňovat pouze strany, které u zrodu režimu stály. Totalitní hnutí sice volební metody boje uznává, a dokonce se voleb účastní, nečiní tak však z přesvědčení, nýbrž se ze strany hnutí jedná pouze o dočasný taktický manévr, vyplývající z propagandy a povahy totalitního hnutí. Pro hnutí je vítězství ve volbách prostředkem nikoli jako u demokraticky orientovaných stran k prosazování programu, ale k uchopení moci a přebudování politického systému podle ideologie hnutí.

Druhým požadavkem, nezbytným k tomu, aby politická strana byla klasifikována jako strana k systému loajální, je odřeknutí se možnosti použití násilných prostředků k získání a udržení moci, s výjimkou krizové situace způsobené pokusem o převzetí moci ze strany demokracii nepřátelských sil. V případě krize by navíc bylo potřeba postupovat v souladu s ústavou předepsanými metodami ochraňujícími politický systém. Strany hlásící se k demokratickému systému skutečně tento požadavek respektují, někdy, tak jako v případě Československa po druhé světové válce, jsou však strany ve jménu momentální stability ochotny ustupovat daleko více než vyžaduje vážnost situace, až ztratí prostor pro svorné a rozhodné jednání.

Třetí charakteristikou politické strany, která se loajálně hlásí k demokratickému systému je, že se zavazuje k obraně demokracie v rámci ústavních pravidel. Tato charakteristika do jisté míry souvisí s tou předchozí, avšak nevztahuje se pouze na krizové

⁸² Linz, J. J. : The Breakdown of democratic regimes : crisis, breakdown and reequilibration, Johns Hopkins University, Baltimore 1978, p. 36

situace, nýbrž především na běžný politický život v demokratickém státu. Každé porušení ústavních norem totiž v sobě nese hrozbu postupného zhroucení systému⁸³. Drží – li se všechny strany účastníci se politického života ústavních pravidel, systém je stabilizován, a je tedy funkční.

Demokraticky orientované strany by také neměly vést tajná jednání s režimu neloajální opozicí. To by mohlo vést k růstu jejího politického vlivu. Jednání s antisystémovým uskupením by měly vést všechny demokratické strany společně, a to pouze v jednom směru tedy začlenění režimu neloajálních hnutí do stranického systému prostřednictvím jejich transformace ve standardní demokratickou stranu. Tento proces je jedním z politicky nejobtížnějších, jelikož je kromě přinucení hnutí k restrukturalizaci potřeba pro demokratické ideje získat také členstvo a příznivce totalitního hnutí, pocházející ze širokých mas.

Jedním z účinnějších způsobů transformace totalitního hnutí ve standardní demokraticky orientovanou, a tedy loajální stranu, je zákaz šíření ideologie hnutí a jeho rozpuštění. Zákaz samotného hnutí, či antisystémově profilované strany může však za následek mít legalizaci a radikalizaci hnutí, čímž by byly podryty základy demokratického systému. V tomto případě je řešením rozpuštění hnutí, a převedení jeho členů a sympatizantů k demokratickým stranám. Bylo - li toho dosaženo, byl splněn další požadavek nezbytný pro označení strany za loajální k demokratickému řádu, neboť již neexistuje hrozba ze strany demokracii nepřátelského politického útvaru, a všechny strany se hlásí k demokratickému politickému systému.

⁸³ Aron, R. : Demokracie a totalitarismus, Atlantis, Brno 1993, str. 93

Navíc, v takové situaci by došlo k tomu, že jak strany, tak i obyvatelstvo má důvěru v legitimitu systému, což je pro udržení stability režimu klíčový faktor. Dalším kritériem, které musí demokracii nakloněné strany splňovat, je přihlášení se k účasti ve volbách a podílení se na práci parlamentu⁸⁴. I toto kritérium však ponechává široký prostor pro působení totalitního hnutí a jiných nedemokratických uskupení, jejichž záměrem není zachování systému, který jím možnost účastnit se politického života poskytl. Tyto dva typy politických organizací totiž chápou demokratické instituce pouze jako nástroje prosazování své politické vůle, přičemž na rozdíl od demokratických stran ústavním procedurám nepřikládají žádný význam.

Loajální strana by se měla vyznačovat také tím, že je připravena převzít odpovědnost za vládu ve chvíli, kdy není jiná alternativa, či když došlo ke krizi demokratického systému. Takovým případem je Francie roku 1958, kdy systém, který nebyl funkční, byl nahrazen systémem novým, jehož základy sice postavil Charles de Gaulle, avšak zároveň umožnil demokraticky orientovaným stranám čtvrté republiky působení v novém systému⁸⁵.

Další významnou záležitostí, napomáhající stabilitě demokratického režimu, je důvěra ze strany ozbrojených sil. Ačkoli by žádná strana, pokud je k demokratickému režimu skutečně loajální, neměla vyzývat armádu k zásahu do politického dění⁸⁶, armáda by měla být připravena zasáhnout, došlo – li v zemi po zhroucení režimu k občanské válce, neboť jedním ze zásadních úkolů armády je ochrana ústavního řádu, ovšem pouze v případě, že všechny možnosti byly vyčerpány, a tradiční ústavní mechanismy již nefungují. Navíc, zůstane – li armáda v případě

⁸⁴ Linz, J. J. : The Breakdown of democratic regimes : crisis, breakdown and reequilibration, Johns Hopkins University, Baltimore 1978, p. 36

⁸⁵ tamtéž, p. 86

⁸⁶ tamtéž, p. 36

zhroucení demokracie stranou konfliktu, zvláště pak občanské války, hrozí, že to už nebude instituce ochraňující ústavní řád, nýbrž plně ideologizovaná organizace, závislá na totalitním hnutí.

Zúčastní – li se armáda jakožto strážce ústavnosti občanské války, je sice pravděpodobné, že z ní vyjde vítězně, avšak její působení může pouze vyústit v krveprolití a následnou tuhou vojenskou diktaturu. V případě ohrožení demokracie ze strany totalitního hnutí je proto nejlepším řešením svorný postup demokratických sil v souladu s ústavními pravidly, avšak současné vyloučení možnosti kompromisu.

Jak již bylo výše uvedeno, aby demokratický režim byl v očích obyvatelstva legitimní, je potřeba, aby se politici odpovědní za vládu projeví jako efektivní. To, že vláda disponuje rozsáhlými pravomocemi, však efektivitě demokratického politického systému spíše škodí, než prospívá⁸⁷.

Aby demokratický systém byl skutečně efektivní, je zapotřebí decentralizace, tedy aby v kompetenci ústřední vlády byly záležitosti, které jsou nezbytné pro to, aby stát splňoval své základní funkce, tedy ozbrojené složky, resorty financí a zahraniční politika, přičemž by největší odpovědnost za vládu nesly regionální úřady, a každodenní politické záležitosti by spadaly pod pravomoci místních úřadů. Politický systém je efektivnější, stojí – li volení zastupitelé, disponující odpovídajícími pravomocemi, blíže obyvatelstvu. Kromě toho je potřeba, aby se na moci podílelo více institucí, jako legislativa, soudy, univerzity a média.

Chybí – li tyto centry moci, může dojít k uzurpaci moci, a to jak v prezidentském, tak i v parlamentním systému. Podle F. Zakarii vedla demokratizace politického života k úpadku politických

institucí, což dokládá na příkladu Indie, kde ve vládách různých států moc získaly pochybné živly, které moc uzurpovaly⁸⁸. Proto by se podle jeho názoru důraz měl klást nikoli na provedení voleb jako měřítko veřejného mínění, ale na ústavní liberalismus, systém, kde klíčové je vybudování stabilních politických institucí, a změna politické kultury, stejně jako smýšlení obyvatelstva.

Záruku ústavnosti vidí v systému brzd a pojistek, zajišťujícím rovnoměrné rozdělení moci. Řešení problému je podle jeho názoru v zařazení zásad ústavního liberalismu do demokratické praxe současnosti⁸⁹.

Rovněž společenský aspekt demokratických politických systémů je pro udržení režimů velice zásadní. Společnosti demokratických zemí se vyznačují tím, že jsou postaveny na dvou stejně významných pilířích, a to rovnosti a svobodě. Je – li jeden z těchto dvou pilířů demokratických společností oslaben, byť pouze částečně, je tomu úměrně ohrožen i demokratický systém jako celek. Avšak schází – li jeden z uvedených principů, ze kterých demokratické společnosti vycházejí, demokracie zaniká. Svobodnou společnost, ve které není pevně zakotvena zásada rovnosti podmínek, nelze tudíž charakterizovat jako společnost zcela demokratickou. Při absenci této zásady by společenské zřízení připomínalo spíše anarchii.

Rovnost podmínek je tedy důležitým předpokladem svobodné demokratické společnosti, neboť svoboda má kořeny právě v této zásadě. Avšak přes uvedenou podmíněnost nelze říci, že by svoboda a rovnost splývaly. Demokratické zřízení je tedy, jak bylo již uvedeno, postaveno na zásadě rovnosti mezi členy společnosti, neboli občany.

⁸⁷ Zakaria, F. : Budoucnost svobody, Academia, Praha 2005, str. 127

⁸⁸ tamtéž, str. 135

Ačkoli je pro členy demokratických společností svoboda neméně významná než rovnost, lze ji ztratit snáze. Přirozeným zájmem společnosti založené na zásadě rovných podmínek pro její členy je totiž zachování této zásady, což je důsledkem toho, že výhody rovnosti občanů jsou viditelné na první pohled, naopak nevýhody rovnostářského uspořádání společnosti se projeví až v delším časovém horizontu⁹⁰. V případě svobody je tomu však zcela opačně, neboť pozitivní účinky se objeví až později, zatímco občané negativní účinky svobody pocítí okamžitě.

Pro demokratické země, jelikož základem jejich společenského zřízení je rovnost mezi občany, je charakteristická vláda většiny. Samotný pojem většiny však má mnoho významů. Často lze tento pojem chápat jako prostou většinu členů jakéhokoli politického celku.

Toto pojetí většiny je však s demokratickým zřízením neslučitelné, není-li v politickém systému rozvinuta záruka proti zneužití. Tvrzení, že absolutní vláda většiny je samou podstatou demokratického systému, je tudíž pravdivé jen zčásti.

Je-li tomu tak, lze demokratické zřízení svést na pouhé pravidelně konané volby, neboť většina vzešlá z voleb by disponovala absolutní mocí, a byla by v ustavičném pokušení tuto moc zneužívat. Je-li většinou chápána prostá aritmetická většina, demokratický politický systém se zhroutl, jelikož neexistují nástroje, které by zamezily možnosti zneužívání moci ze strany držitelů. Tento scénář, tedy používání moci nikoli k prosazení určitého programu, nýbrž za účelem dalšího upevnování a rozšiřování moci, a vybudování tuhého režimu totalitního typu, je známý například z Československa po roce 1948.

⁸⁹ tamtéž, str. 324

⁹⁰ de Tocqueville, A. : Demokracie v Americe, Academia, Praha 1992, str. 444

Demokratické zřízení, ačkoli je postaveno na zásadě vlády většiny, však není totéž co přímá demokracie. Přestože podstatným prvkem každého demokratického zřízení jsou volby, samotné volby nezaručují plnou demokratičnost politického systému. Podmínkou demokracie je konání svobodných voleb. Avšak není to podmínka dostačující, jelikož není vyloučeno, že by nedemokraticky orientované uskupení dosáhlo ve svobodných volbách vítězství, což by znamenalo rozvrat demokratického zřízení. Demokratické politické systémy, ačkoli se vyznačují především tím, že vládnoucí struktury odvozují legitimitu z voleb, však jsou značně nestabilní, neexistují – li nástroje umožňující zachování režimu. V první řadě se jedná o zásadu rozdělení moci, neméně důležité je také znemožnění koncentrace moci. Disponuje – li systém uvedenými pojistkami, je zhroucení demokratického zřízení téměř nemožné.

Závěr

Mimo válečné konflikty se demokratický systém může zhroutit pouze zevnitř. Většina převratů, které k moci vynesly totalitní hnutí, je tedy prováděna zdánlivě legální cestou. Největší hrozbou pro demokratický politický systém je existence systému nepřátelských uskupení, místo běžných stranických programů k získávání přívrženců využívajících svou propagandu, která je plná populistických slibů vycházejících z ideologie hnutí.

Jedním z příkladů, kdy došlo k uchvácení moci takovým uskupením, je i Československo po druhé světové válce. Komunistická strana Československa, ačkoli od založení hlásala bytostně antidemokratické učení, v prvních letech existence byla profilována spíše jako systémová strana. Přesto však v průběhu

dvacátých let prošla vývojem v plně totalitní hnutí. Po celou dobu existence první republiky se však účastnila voleb, i když, podobně jako němečtí nacionální socialisté, pouze z taktických důvodů. Po druhé světové válce, již měla KSČ v novém politickém systému zásadní postavení. Tento fakt se odrazil v sestavování košického vládního programu, do kterého komunisté prosadili velkou část svých představ o podobě a směřování společnosti.

Nesmírně důležité bylo také to, že zakládání a rušení politických stran bylo v pravomoci ministerstva vnitra, řízeného KSČ. Navíc, a rozdíl od prvorepublikových voleb, volby roku 1946 byly konány za účasti více stran, avšak nebyly zcela svobodné. Komunisté z voleb vyšli vítězně a s programově nejbližší sociální demokracií měli dokonce v parlamentu většinu. Demokratickému systému nakloněné strany tak působily spíše jako bariéra okamžitému uchopení moci komunisty.

Rok 1947 byl významný tím, že komunisté přešli do ofenzívy, přičemž využívali jím vlastní zbraně, tedy veřejné pomluvy politických oponentů, čehož je příkladem zveřejnění jména těch ministrů, kteří byli proti zavedení milionářské dávky. Další pro komunisty typickou metodou bylo vymýšlení záminek pro boj se subjekty, které jim překážely v cestě za uchopením absolutní moci. Takovým případem byla kauza „spiknutí“ na Slovensku, jejíž cílem bylo odstranění představitelů Demokratické strany ze sboru pověřenců. Komunisté se dokonce nevyhnuli ani použití teroristických metod, jako v příkladě atentátu na tři nekomunistické členy vlády, tzv. krabičkového atentátu.

Již od začátku roku 1948 bylo zřejmé, že komunisté připravují provedení převratu. V únoru téhož roku došlo k vystupňování napětí mezi KSČ a demokratickými stranami, které nakonec vyústilo v úplné vítězství komunistů.

Přesto, že v Československu bylo po válce povoleno více politických stran, vzhledem k ustanovením košického vládního programu podstatu politického uspořádání určovala KSČ. Hlavní slabinou nekomunistických stran v Československu bylo, že podcenily KSČ. Jejich záměrem bylo sice zařazení KSČ do stranického systému standardního demokratického státu, přitom však zacházely v ústupcích komunistům příliš daleko.

V případě, že proti sobě stojí strany věrné zásadám zastupitelské demokracie a hnutí pohlížející na demokratická pravidla jako na pouhý prostředek vedoucí k uchopení moci, je nezbytné, aby demokraticky orientované strany vystupovaly jednotně. Nekomunistické strany v Československu sice společně měly spolehlivou většinu jak v parlamentu, tak i ve vládě, avšak nad klíčovými ministerskými posty, „silových“ resortech i ministerstvem informací, měli kontrolu komunisté. Význam mělo také to, že komunisté měli více deníků, zatímco ostatní strany pouze po jednom.

Pro komunisty bylo výhodné i to, že československý politický systém byl uzavřen. Demokratické síly, ač společně byly v převaze, na postup KSČ, směřující k uchvácení moci, reagovaly tehdy, když komunisté již vedli jim vlastní štvavou kampaň. Demokráté tím poskytli KSČ možnost jednat z pozice silnějšího. Projevilo se to tím, že bylo přijato usnesení, že všechny strany do voleb půjdou „svorně s košickým vládním programem“. Parlamentní volby tak znamenaly pouze zajištění převahy KSČ. Ačkoli komunisté ovládali většinu společenských organizací již před konáním voleb, měly nekomunistické síly ve snaze zamezit nástup KSČ k moci postupovat rozhodněji, i když byli značně znevýhodněni. Největší nevýhodou však bylo to, že i témata volební kampaně byla do jisté

míry uzavřena, a proto se jednotlivé strany mohly programově profilovat až po volbách.

Je-li totalitní hnutí jedním ze subjektů působících v parlamentu, či dokonce podílejících se na vládě, je třeba snažit se o jeho plné zařazení do demokratického systému, aniž by přitom byly činěny ústupky. Je tedy nutné nejen přimět totalitní hnutí ke změně programu a rétoriky, ale také k vnitřní restrukturalizaci hnutí, čímž by došlo zároveň ke změně v jeho voličské základně.

Právě voličská základna totalitního hnutí, široké masy, je největším problémedemokratických států. Jak již bylo řečeno, jedná se o početné politicky lhostejné těleso, nespokojené se stranickým systémem demokratických států, které je ochotné identifikovat se s ideologií hnutí ohrožujícího demokracii. Další záležitostí, která masy na totalitním hnutí přitahuje, je závislost hnutí na počtu svých příznivců, zvýrazněna pomocí přímé demokratické akce. Tato metoda politického jednání hnutí vychází z toho, že hnutí je i v období před nastolením totalitního režimu závislé na permanentním pohybu.

Permanentní přímá demokratická akce, známá například z období francouzské revoluce, je tedy pouze zástěrou pro totalitní režim. Jsou-li však prvky přímé demokracie použity ve specifických případech, a navíc pouze v rámci pravidel stanovených ústavou, je přímá demokracie legitimním nástrojem řešení politických otázek, avšak i to platí pouze v případě, že systém není ohrožen nepřátelsky orientovaným subjektem.

Nejvýznamnější zásadou demokracie je svobodná soutěž politických aktérů, která se v určitých intervalech opakuje. Důležité je také, aby i obyvatelstvo uznávalo režim jako legitimní. Je tedy proto třeba, aby všechny strany, které demokratický politický

system utvářely, i ty které vznikly až po vytvoření systému, byly ztotožněny s demokratickými zásadami, a postupovaly v souladu s nimi.

Pro to, aby politické strany mohly být označovány jako demokratickému systému loajální, je potřeba, aby splňovala určitá kritéria. Prvním je přihlášení k volebním metodám politického boje, a ochota uznat volební prohru, i kdyby to danou stranu připravilo o podíl na vládě. Dále, charakteristickým znakem systému nakloněné strany je, že se zřekla možnosti použití násilných prostředků k získání a udržení moci. Zatřetí, všechny strany hlásící se k demokracii by se měly zavázat k obraně demokracie ústavními prostředky.

Demokratické strany by neměly vést tajná jednání s antisystémovou opozicí, ani podnikat kroky demokracii nepřátelské síly posilující a zvýhodňující. Má-li totalitní hnutí zájem na řízení státu, mělo by projít transformací ve standardní demokratickou stranu. "Velice účinným způsobem transformace hnutí je zákaz šíření ideologie hnutí a jeho rozpuštění, a převedení jeho členů a sympatizantů k demokratickým stranám.

Nejdůležitějším kritériem je přihlášení se k účasti ve volbách a práci v parlamentu. Německý a československý příklad uchvácení moci totalitním hnutím však ukázaly, že hnutí se podmínkám parlamentní demokracie dokáže lehce přizpůsobit, jelikož parlamentní působení pokládá za obyčejný dočasný taktický manévr. Nástupu totalitního hnutí v takovém případě může zabránit pouze svorný postup systému loajálních stran, který je však účinný pouze v případě, že hnutí má v parlamentu pouze relativní většinu. Kritériem, které do jisté míry souvisí s předchozím, je připravenost převzít odpovědnost za vládu ve chvíli, kdy se demokratický systém ocitl v nebezpečí zhroutení.

Obecně může dojít k pádu demokratického systému z dvou příčin. Zaprvé, k tomu dochází, když je stranický duch příliš exponován, a politické strany dokonce disponují vlastními ozbrojenými formacemi, tak jako tomu bylo ve výmarském Německu. Je to většinou případ systému, který je teprve ve fázi budování, anebo režimu zabudovaného, avšak stojícího na vratkých základech. Strany účastníci se politického života hledí především na vlastní zájmy, a vůči ostatním stranám se vymezují nepřátelsky, neboť je chápou jako překážku dosažení absolutní moci. Další příčinou zhroutilí režimů ve fázi budování je uchopení moci úzkou oligarchickou skupinou.

První uvedená příčina platí i v případě dlouhotrvajícího či zavedeného, avšak nestabilního, režimu. Stranický duch je nejvýraznější hrozbou, je-li stranický systém vymezen úzce, existuje-li pouze malý počet stran, a stranický program je proto v obyvatelstvu ztotožněn s určitou politickou stranou. V takovém případě zneužití moci brání jednokolový většinový volební systém, neboť v poměrném systému v případě existence malého počtu stran či několika bloků stran programově spřízněných zpravidla zvítězí totalitní hnutí.

Další příčinou pádu demokracie v případě dlouhotrvajícího režimu je přílišná ochota ke kompromisu, v důsledku čehož dochází k stírání programů stran soupeřících o voliče, kteří nakonec svůj hlas dají antisystémově zaměřenému subjektu. Únorové události roku 1948 však ukázaly, že přílišná ochota ke kompromisu ze strany demokratických sil může vést i ke zhroutilí demokratického systému, který je teprve ve fázi budování. Základní podobu nového politického systému určovala antisystémová strana, avšak existence dalších, demokraticky orientovaných stran působila jako brzda nástupu totalitního

subjektu k moci. Ústupky, činěny demokraty vůči totalitnímu hnutí, jejich možnosti oslabovaly.

Aby demokratický politický systém byl obyvatelstvem přijat jako legitimní, zvolená vláda se musí prokázat jako vláda efektivní. Skutečná efektivita vlády, a tedy demokratického systému, je možná, je-li politický systém decentralizován. Je-li ústřední vláda vybavena rozsáhlými pravomocemi, nemusí to znamenat, že vláda je efektivní. Důležité pro to, aby vláda byla je efektivní je, aby politici odpovědní za vládu prokázali schopnost plnění jimi formulovaných programů.

Demokratický politický systém je tedy efektivnější, stojí li volení zástupci, disponující odpovídajícími pravomocemi, blíže obyvatelstvu. Kromě toho je pro zachování stabilního demokratického systému potřeba dělby moci, a to jak mezi politickými institucemi, tak i mezi institucemi společenského významu. Systém může zůstat zachován, mají-li důvěru veřejnosti také státní instituce, v jejichž čele stojí nevolení funkcionáři, jako ne například centrální banka. Jednou z klíčových záležitostí, nezbytných pro udržení demokratického řádu, je demokratická politická kultura, charakteristická pro rozvinutou občanskou společnost. Rovněž společenské aspekty demokratického zřízení jsou velice důležité pro vnitřní stabilitu politického systému. Dva nezbytné prvky rozvinutých demokratických společností, vzájemná rovnost občanů a občanské svobody, jsou pro systém významné tím, že i sebemenší narušení jednoho z nich ohrožuje samotný systém. Jelikož je demokratické společenské zřízení postaveno přednostně na rovnosti občanů, je mnohem obtížnější připravit členy určité společnosti o rovnost, než o svobodu. Problémem demokratických systémů je právě to, že rovnost mezi občany je základem demokratického zřízení, ze kterého vychází svoboda.

Dva zmíněné pilíře demokratických společností jsou sice na sobě nezávislé, avšak navzájem propojené, nicméně rovnost občanů předchází svobodě, neboť svoboda členů společnosti, vycházející z nerovných podmínek, je charakteristická spíše pro anarchii než demokracii. Dalším velice významným rysem demokratických systémů je vláda většiny. Rovněž tento prvek politických systémů demokratických zemí má základ v zásadě rovnosti občanů. Je – li v určité zemi rozvinutá občanská společnost, tedy pokud je kromě zásady rovnosti ve společnosti zakotvena zároveň svoboda členů společnosti, je vláda většiny pro společenské zřízení přirozenou záležitostí. Vláda většiny v demokratickém politickém systému však může být nebezpečná, nejsou – li dostatečně vyvinuty mechanismy proti zneužití moci ze strany držitelů. Právě tento nedostatek byl jednou z příčin nástupu Komunistické strany Československa k moci v únoru 1948. Pro demokratické země je tedy zásadní, aby vládnoucí většina respektovala menšinu. Rovněž je důležité, aby politické elity dodržovaly demokratická ústavní pravidla, stejně jako zásady demokratické politické kultury.

Summary

The aim of this bachelor thesis is to analyze the causes of overtaking the power in a democratic regime by a totalitarian movement. For instance, such political change had happened in Czechoslovakia in year 1948, when Communist party seized power in a semi – legal coup. In Czechoslovakia, the Communist party took part in the elections for all the time during the inter – war period. However, like other totalitarian movements, Communist party of Czechoslovakia did not intend to participate in elections because of adherence to democracy. As the other similar political movements, Communist party of Czechoslovakia viewed the electoral process not as a regular competition of equal political

subjects, but as a way to gain absolute power, and therefore to impose its own vision of the society. Major part of this thesis is dedicated to analyse of Communist party of Czechoslovakia in the political system.

During the inter – war period, the Communist party of Czechoslovakia participated in the elections regularly, although the party was actually an anti – system movement. After the second world war, the roles have changed, and Communist party of Czechoslovakia was now the leading political subject. Despite this fact, in after – war Czechoslovakia still existed, though very limited, multi – party system. Parliamentary elections that were held in may 1946 only approved the dominance of communist party. However, czechoslovak democratic parties did not allow the communists to seize power immediately after elections. Nevertheless, communist party came to the power in february 1948.

Although it seems that elections held in may 1946 only ment strengthening of the communist position, there were many other causes of the coup. Firstly, the party system of post – war Czechoslovakia was limited, because all the existing parties participated in the National front. Secondly, members of the communist party held majority of the important ministries. Therefore, Communist party of Czechoslovakia held power already since the end of the second world war. However, non – communist parties persisted for almost three years, and even it seemed that in one moment communists are defeated. Two months later, communist party came to power.

The example of Czechoslovakia shows how vulnerable is democracy, if an anti – system movement participates in the system. The primary objective of any totalitarian movement is to

gain absolute power. In order to achieve its essential objective, totalitarian movement is able to become adapted to the patterns of the political system. In democratic regimes, movement participates in elections.

In this case, the problem of democracy is its dependence on the rule of majority. The principle of majority rule is the essential element of democratic system. However, with an anti – system subject participating in elections, majority rule could perhaps turn to a disadvantage for democracy. Supporters of the totalitarian movement mostly come from politically desinterested masses, and therefore totalitarian movement could easily win elections. This has happened both in Germany in 1933 and in Czechoslovakia in year 1948.

The last chapter of the bachelor thesis is devoted to the analyse of the possibilities and means necessary to maintain the stability of a democratic political system. Firstly, for keeping democratic regime stable it is necessary to build the system on the principle of divided power. Secondly, it is important to decentralize the system. If it is centralized, it brings more possibilities to misuse the instruments of rule. Otherwise, decentralized political system is more effective, and therefore exists less chance to misuse the system. Furthermore, it is important not to allow the totalitarian subject to take decisive part in political life. In Czechoslovakia, for instance, the communist party was the leading political subject, and it signalized the fall of democracy. Last, but not least, it is very important to maintain principles of democratic political culture.

Bibliografie :

Literatura monografická :

- Arendtová, H. : Původ totalitarismu, Oikoymenh, Praha 1996
Aron, R. : Demokracie a totalitarismus, Atlantis, Brno 1993
de Tocqueville, A. : Demokracie v Americe, Academia, Praha 1992
- Grospič, J., a kol. : Košický vládní program : program budování lidově demokratického Československa, SPN, Praha 1977
- Kaplan, K. : Poslední rok prezidenta : Edvard Beneš v roce 1948, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993
Kaplan, K. : Příprava ústavy ČSR 1946 – 1948 : diskuse v Národní frontě a názory expertů : soubor dokumentů, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993
- Linz, J. J. : The Breakdown of democratic regimes : crisis, breakdown and reequilibration, Johns Hopkins University, Baltimore 1978
- Rupnik, J. : Dějiny Komunistické strany Československa : od počátku do převzetí moci, Academia, Praha 2002
- Talmon, J. L. : O původu totalitní demokracie : politická teorie za Francouzské revoluce a po ní, Sociologické nakladatelství, Praha 1998
- Zakaria, F. : Budoucnost svobody, Academia, Praha 2005

Literatura obecná :

- Jaksch, W. : Cesta Evropy do Postupimi, ISE, Praha 2000
Kaplan, K. : Nekrvavá revoluce, Mladá fronta, Praha 1993
Kaplan, K. : Pět kapitol o únoru, Doplněk, Brno 1997
Klimek, A. : Boj o hrad II : 1926 – 1935, Panevropa, Praha 1996
Klimek, A. : Boj o hrad I : 1918 – 1926, Panevropa, Praha 1996

Paměti :

- Černý, V. : Paměti : 1945 – 1972, Atlantis, Brno 1992
Dršina, P. : Československo můj osud, sv. 1, k. 2, Melantrich, Praha 1992
Feierabend, L. K. : Politické vzpomínky III, Atlantis, Brno 1996
Ripka, H. : Únorová Tragédie, Atlantis, Brno 1995